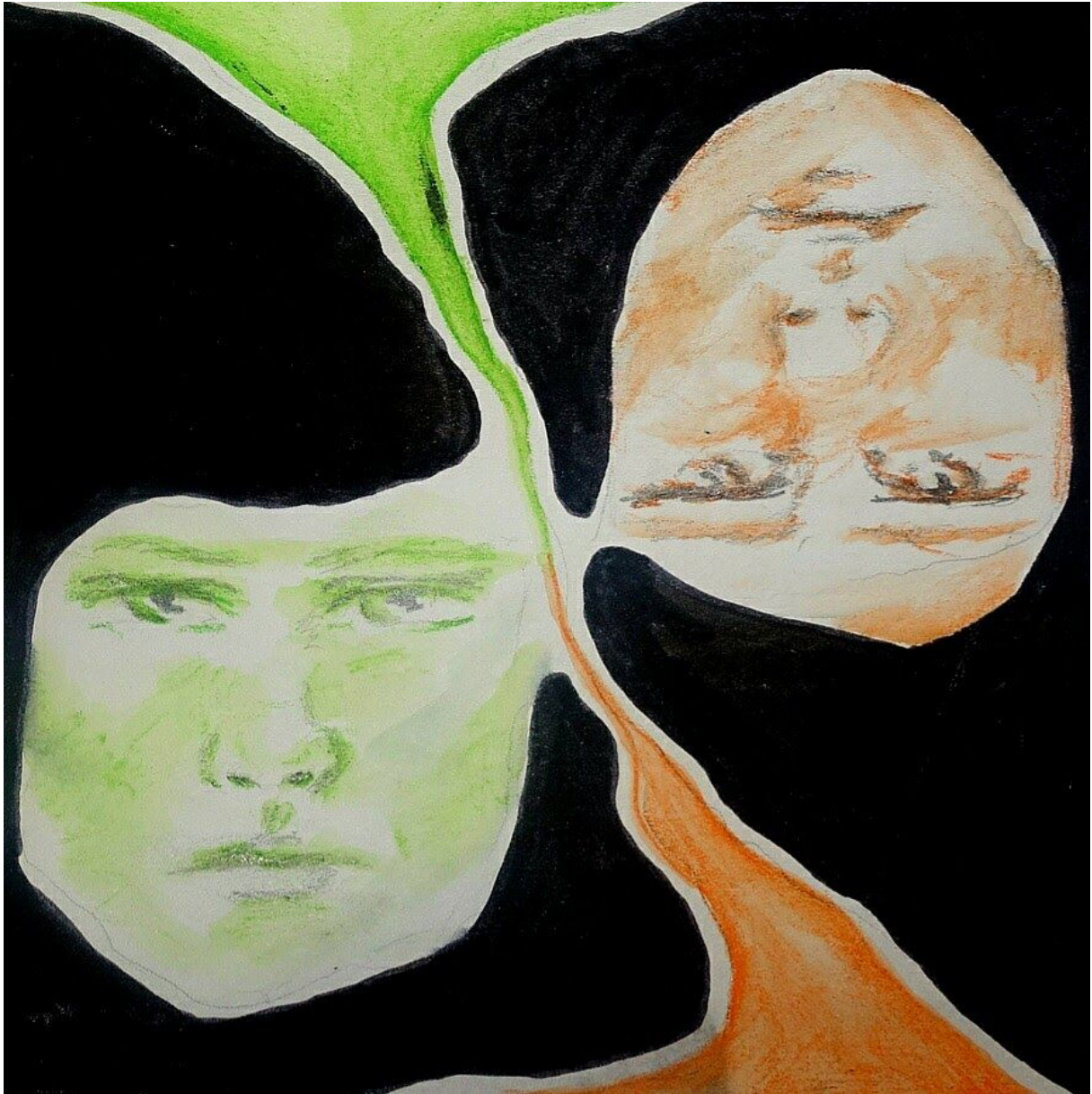

EN BOK ELLER ET ANSIKT?

Etikk og sannhet i debatten om virkelighetslitteratur

Lone Grønner Flikke

Oslo By Steinerskole, vår 2019.

Innholdsfortegnelse

INNLEDNING	2
BAKGRUNNSKAPITTEL: DEBATTEN	3
HOVEDDEL	6
1. DEBATTENS MANGE ANSIKTER	6
1. 1. Levende modell	7
1. 2. Etterforskende kritikk	10
1. 3. Etske refleksjoner og juss	12
1. 4. Virkelighetslitteratur eller sann-litteratur?	14
1. 5. Virkelighetslengsel, en tendens i samtiden?	18
1. 6. En avrunding	19
2. FORFATTEREN OG DEN LEVENDE MODELLENS ANSIKT	20
-Levinas' fundamental etikk i debatten	20
PÅ TIDE MED ETISKE RETNINGSLINJER I LITTERATUREN?	24
-Avsluttende drøfting	24
BIBLIOGRAFI	26

INNLEDNING

“Min forpliktelse ble til virkeligheten, at det jeg skrev om virkelig hadde hendt, og at det hadde hendt slik.” (Knausgård, 2011, s. 938)

I mars 2019 kritiserte Norges statsminister, Erna Solberg et teaterstykke ved navn *Ways of seeing* for overtramp fordi en del av scenografien var en film av huset til justisministeren. Stykket tok for seg rasisme i Norge, og inneholdt partier der aktørene beskrev hva de så bak gardinene i huset. Aktørene i *Ways of seeing* brukte levende modeller i en kontroversiell oppsetning, og dette skapte reaksjoner. “De som har laget stykket, må tenke over at de også bidrar til å sette et fokus på politikere og deres omgivelser som bidrar til at det er tøffere å være politiker”, sa Erna Solberg på en pressekonferanse. (Anderssen, 2019) Erna Solberg fikk kritikk onsdag 27. mars under Stortingets spørretime. Anette Trettebergstuen (AP) krevde en unnskyldning på vegne av skuespillerne, og begrunnet dette med at Solbergs ytringer la et “utilbørlig press” på kunstnernes ytringsfrihet. Erna Solberg ønsket ikke å beklage sin ytring. (Aftenposten, 2019)

Det at Norges Statsminister har meldt seg inn i debatten om kunstens ytringsfrihet viser hvor relevant og viktig diskusjonen i denne oppgaven er. Forfattere har i lang tid basert tekstene sine på virkelige hendelser. Dette har medført problemer opp gjennom historien, og i dag står vi overfor en stor debatt om etiske dilemmaer i virkelighetslitteraturen. Virkelighetslitteratur kan beskrives som en hybridisering av sakprosa og fiksjon, og består av fiktive tekster som tydeliggjør at de er basert på virkelige hendelser og mennesker. Det at forfattere baserer tekstene sine på virkelighet, er ikke nødvendigvis et problem i seg selv, men hva skjer når en av karakterene i boken uttaler i mediene at de er blitt utlevert? Forfattere som Karl Ove Knausgård, Vigdis Hjorth, Edouard Louis og Tomas Espedal har skapt overskrifter i utallige aviser. Både forfattere og forlag har blitt stilt til veggs av kritikere som stiller spørsmål om etikk og sannhet der levende modeller brukes i fiktive verk. Debatten er vidt utbredt, og har foregått på ulike arenaer, både i tabloidavisene og i mer akademiske publikasjoner. Samtidig er det blitt stadig mer aktuelt å belyse gamle og kjente begreper i den pågående diskusjonen. Det etiske dilemmaet som har oppstått mellom forfatter og levende modell har ført med seg flere store spørsmål og ledet til en kompleks debatt, der estetikken stilles opp mot etikken. I denne oppgaven vil jeg diskutere følgende problemstilling: er det et behov for å innføre

strengere etiske retningslinjer for bruk av virkelige mennesker i skjønnlitteratur, eller vil begrenset ytringsfrihet til forfattere hindre sann litteratur?

Jeg vil starte med å redegjøre for de mange sidene av debatten om etikk og sannhet i virkelighetslitteratur. Som teoretisk grunnlag for min redegjøring av debatten vil jeg ta i bruk Ane Farsethås essay *Grenseverdier* (2018), i tillegg til diverse relevante artikler fra *Aftenposten* og *Morgenbladet*. Deretter vil jeg introdusere Emmanuel Levinas' fundamentaletikk og drøfte debatten i lys av hans etikk. Jeg vil hovedsakelig ta i bruk Levinas sitt verk *Den Annens humanisme* (1996) og essaysamlingen *Underveis mot den Annen* (1998).

BAKGRUNNSKAPITTEL: DEBATTEN

Det å ta i bruk virkelige opplevelser og mennesker i litteratur er ikke et nytt fenomen. På mange måter kan man anta at det er mest naturlig for forfattere å starte med sine egne opplevelser, for så å krydre historiene med egen fantasi. I løpet av de siste 20 årene har denne metoden imidlertid fått navnet *virkelighetslitteratur* og er blitt en av samtidens mest utbredte sjangre. Samtidig som mengden av virkelighetsnære verk har vokst, har også debatten rundt denne sjangeren blitt betydelig større. Debattene handler om grensesetting, frihet og kunstens rolle og makt. Ane Farsethås, kultureddaktør i *Morgenbladet* og en av landets mest anerkjente litteraturkritikere, undersøker disse temaene i sin nye bok *Grenseverdier* (2018). Hun skrev at en må overveie verdier av grenser eller verdien av å bryte dem.

Noen debatter dreier seg om verdier av grenser eller verdien av å bryte dem. (...) Ville vi egentlig ønske oss at Vigdis Hjorth, Edouard Louis eller Tomas Espedal ikke utfordret romanens intimgrenser, eller er vi i bunn og grunn innforstått med at noens grenser er krenket i jakten på en annens sannhet? (Farsethås, 2018, side 322-323).

Et av spørsmålene i debatten som har oppstått, er om forlag og forfatter må gjennomføre strengere etiske refleksjoner før publisering, slik at enkeltmennesker ikke føler at privatlivet deres blir blottlagt. Debatten er imidlertid ikke bare litterær, den involverer alt fra forfattere og advokater til pårørende. Og det er ikke bare i Norge at denne debatten utspiller seg. Virkelighetslitteratur og debatten om etikk versus estetikk er utbredt i flere land, som Frankrike, USA og Tyskland. I Frankrike har antall selvbiografiske romaner økt betydelig de siste årene, men på grunn av den voksende debatten har flere forfattere måttet stille i retten og

blitt bøtelagt. Som en følge av dette ser man at antallet selvbiografiske romaner nå synker. (Meisingset, 2016)

I denne oppgaven er det norsk litteratur jeg vil fokusere på. Man kan finne eksempler på lignende debatter i Norge helt tilbake til 1800-tallet. (NRK, 2016, 5:50) En forfatter som utmerker seg i historien til debatten om ytringsfrihet og etikk i litteraturen, er Hans Jæger og boken hans *Fra Kristiania-Bohêmen* (1885-1887). Verket vakte mye oppstyr, på grunn av Jægers ytringer om prostitusjon, religion og samfunn, i kombinasjon med gjenkjennelige levende modeller. *Fra Kristiania-Bohêmen* ble det første kriminaliserte verket i norsk litteraturhistorie, og Jæger ble satt i varetekt. ("Straffesaken mot Hans Jægers 'Fra Kristiania-Bohêmen', 2017) Starten på selvbiografiske romaner og virkelighetslitteratur slik vi kjenner den i dag ansees å være Karl Ove Knausgårds *Min Kamp* (2009-2011). Han skriver om egen familie og oppgir både navn og adresse, noe som trigget lesernes nysgjerrighet. Flere lesere og kritikere ble mer opptatt av hva som er basert på virkelighet og hva som er fiktivt, enn selve verkets kvalitet. Det er senere kommet fram at Knausgårds familie vurderte å gå til sak, men hvordan ville dette fungert i retten? Har ikke Knausgård full ytringsfrihet og kunstnerisk frihet til å fortelle sin egen historie? Dette er noen av spørsmålene som dukker opp i debatten.

Virkelighetslitteraturens litterære grep er sjangeroverskridende og utfordrer forståelsen av kontrakten mellom forfatter og leser. Norsk litteratur deles ofte inn i to store kategorier, fiksjon (romaner, noveller osv) og sakprosa. Sistnevnte er den overordnede kategorien for all litteratur som ikke er fiktiv. Denne inndelingen er noe av et "særnorsk preg", ifølge Ane Farsethås (Farsethås, 2018, s. 321) De nevnte sjangrene følger to forskjellige leserkontrakter. En leserkontrakt er en forståelse, eller enighet mellom leseren og forfatteren om hvordan verket skal leses og tolkes. Romankontrakten har mer frihet til å benytte forskjellige virkemidler, samt et større rom for tvetydighet fordi den ikke er knyttet til en begrenset "virkelighet". Sakprosakontrakten er mer bindende, fordi det settes et krav om et etterprøvbart faktagrunnlag. (Farsethås, 2018, s. 339) Når disse nye selvbiografiske romanene og andre virkelighetslitterære verk dominerer i litteraturen, oppstår det en usikkerhet rundt hvilken kontrakt de skal anvende. Mange forfattere velger nettopp romankontrakten, men denne kontrakten er løs og gir få etiske retningslinjer for hva man kan skrive om og hva man bør unngå. I lys av denne debatten har en kjent, dansk litteraturviter ved navn Poul Behrendt

publisert en bok om det han kaller *dobbeltkontrakten*. Her uttrykker han at en tendens i samtidens litteratur er forfatternes narrespill med leserne. I et øyeblikk hevder de at bøkene er bygget på virkelighet, og i det neste benekter de dette og mener det skal leses som fiksjon. Begrepet til Behrendt peker på denne “hoppingen” mellom de to separate kontraktene. (Prinos, 2006)

Sammen med den nye sjangeren *virkelighetslitteratur*, har det vokst frem et ønske om en tredje leserkontrakt blant litteraturvitere. Ivo de Figueiredo etterlyste en tredje leserkontrakt etter at han publiserte sin selvbiografi *En fremmed ved mitt bord* (2016). I boken undersøker han sin fars slektshistorie gjennom sin egen erkjennelse. Han mener at han, på lik linje med Knausgård, kunne kalt verket en roman, men at dette følte feigt, og som en måte å gjemme seg på. Likevel uttrykker han at han merket hvor vanskelig det var å forholde seg prosaisk til det han skrev. På grunnlag av dette etterlyste han en leserkontrakt for den “subjektive sakprosaen”, som en løsning på forvirringen rundt de nye biografiske romanene og virkelighetslitteraturen, som ikke passer inn i noen av de to etablerte leserkontraktene. (Lauritzen, 2016)

For virkelighetslitteraturen skaper forvirring. Et godt eksempel på dette er romanen *Elsken* (2018) av Tomas Espedal.

Du er anklaget for voldtekt, sa politibetjenten. [...] En voldtektsmann. Det var ikke mulig. Jeg kjente først det raseriet som alle slag frembringer, det gjorde vondt, og smerten ble etterfulgt av lettelse. Det var feil mann som var anklaget. Eller anklagen var falsk (Espedal, 2018, s. 72)

Denne sekvensen fra *Elsken* (2018) fikk store overskrifter og oppslag i flere aviser. Kritikere fra *Aftenposten* fant dokumentasjon på at Espedal var blitt anmeldt for voldtekt, akkurat som hovedpersonen i boken. Deretter reagerte kvinnen som hadde anmeldt Espedal på at hun var gjenkjennelig og at hun ble fremstilt feil. (Elnan, 2018)

Journalistenes lesning av litteraturen er basert på en forenkling av virkeligheten. Eksempelet viser derfor to ting. På den ene siden at man trenger en ny kontrakt mellom leser og forfatter i virkelighetslitteraturen, og på den andre siden at en nyansert debatt om virkelighetslitteraturen er viktig. Under vil jeg gå igjennom debattens mange ansikter og bruke eksempler fra litteraturen.

HOVEDDEL

1. DEBATTENS MANGE ANSIKTER

I denne delen vil jeg drøfte debattens mange synsvinkler for å komme frem til hvorvidt strengere etiske retningslinjer er nødvendig, eller om litteraturens relativt grenseløse ytringsfrihet er det som skaper sann litteratur. Jeg kommer til å dele inn drøftingen etter forskjellige fenomener og argumenter som er presentert i den omfattende debatten. Min grunnleggende forståelse av debatten er basert på Ane Farsethås' *Grenseverdier*, jeg vil også trekke frem begrepet mimesis, og teorien speilstadiet av Lacan i drøftingen av debatten.

Debatten har utviklet seg til en kompleks og fascinerende debatt, som rommer mange sterke argumenter på hver side av saken. En stor del av diskusjonen har tatt form som en tabloiddebatt for offentligheten, der spørsmålet estetikk versus etikk har blitt redusert til dramatiske overskrifter i utallige aviser. I de fleste tilfeller tar debatten for seg følsomme og alvorlige temaer, som vold og anklager. Dette blir diskutert i offentligheten, og boken fungerer, på mange måter, som et bindeledd for forståelse, og som forfatterens ansikt og mening i en konfliktsituasjon. Det at det er en offentlig debatt leder til at enkeltmennesker får danne seg sin egen mening om hva som er rett og galt i debatten. Det er mange uenigheter om når en grense ble tråkket over, da forfatteren skrev boken, da forlaget ikke tok flere runder, eller da en levende modell gikk til avisen?

Mange som deltar i debatten om virkelighetslitteratur etterlyser svaret på et enkelt spørsmål "Er det etisk forsvarlig å utlevere mennesker for kunstens skyld?" Dette spørsmålet har derimot ikke noe enkelt svar. For om man ønsker å komme frem til en løsning i debatten om virkelighetslitteratur, må man bevege seg fra et litterært område, der man stiller spørsmål til både litterær kvalitet og litteraturens oppgave, til en virkelighet med mennesker som stiller spørsmål til hvorvidt de blir behandlet etisk riktig.

1. 1. Levende modell

Begrepet levende modell, betegner de virkelige menneskene bak en karakterer i et virkelighetslitterært verk, men det er usikkert hvor mange tilfeller dette begrepet rommer, og hvem som har retten til å gi merkelappen levende modell. Uavhengig av hvem som avdekker en levende modell til offentligheten, vil dette forandre persepsjonen av en bok, fordi det viser til dobbelkontrakten som ble nevnt tidligere, der skillet mellom virkelighet og fiksjon er uklar. Forholdet mellom litteratur og virkelighet har vært et problematisert tema helt siden Antikken, da Platon og Aristoteles introduserte begrepet mimesis (etterlignelse). Dette begrepet vil jeg gå nærmere inn på senere i oppgaven, men først vil jeg tydeliggjøre effekten avsløring av en levende modell kan ha på en lesning.

I *Elsken* (2018) av Tomas Espedal er det hans fascinerende måte å bruke språket på som skiller seg ut. Måten setningene er satt sammen på. De utvalgte ordene som er brukt til å skildre landskap og mennesker. I tillegg til blandingen av lange detaljerte beskrivelser på den ene siden og setninger bestående av få ord, og så å si ingen bindeord på den andre siden gir en særegen følelse av hvilken tilstand/landskap karakteren befinner seg i.

--ser opp mot trærne; grønne blader og steder osp; hjerteformete, vingeformete blader, som om trærne, de harde, oppreiste, ensomme trestammene lette etter former i naturen som de kan etterligne og noen ganger omfavne, som når et ekorn hopper fra gren til gren, eller en fugl slår seg ned i en treetopp og synger ut for full hals: morgenlys!”
(Espedal, 2018, s. 7)

Blankt, bløtt, skinnende liv. (Espedal, 2018, s. 8)

Elsken (2018) skildrer en mann som har valgt å ta sitt eget liv, og har gitt seg selv ett år igjen å leve. Handlingen følger denne karakteren ved navn “Jeg” gjennom reiser, forelskelser og eksistensielle tanker, som alle er forsterket av at det vil bli den siste. For mange er dette bare en roman som handler om en karakter med gjenkjennelige følelser, og ikke en bok der Espedal selv er hovedkarakteren, selv ikke når han har valgt å kalle karakteren “Jeg”. Om man, i etterkant av å ha lest boken, leser i aviser, eller søker opp boken på nett vil man finne utallige artikler om en kvinne som følte seg utlevert i en av scene der hovedkarakteren blir anklaget for voldtekt, i tillegg til artikler om Espedals liv, spesielt om en voldtektsanklagelse mot ham som ble henlagt om lag et år før romanens utgivelse. Espedal havnet i gapestokken

til *Aftenpostens* kritiker, Ingunn Økland, som lekket ut denne informasjonen. Og Espedal svarte ved å bekrefte at det var basert på denne hendelsen, noe som ikke hjalp hans sak. Om man leser alle artiklene i debatten om et verk, vil innholdet i verket bli formet av informasjonen, og karakterene forbindes med virkelige mennesker. Det kan tenkes at dette leder til økt interesse for Espedals liv, hvilke partier i boken som har hendt i virkeligheten, og hvordan det følte for kvinnen som anmeldte Espedal for voldtekt å lese romanen.

På mange måter er det mulig å si at tanken om at virkelighetslitteraturen trosser etiske grenser ikke oppstår før begrepet “levende modell” blir tatt i bruk. Uavhengig om det er kritiker, forfatter eller levende modell selv som uttrykker at en karakter er basert på et virkelig menneske vil dette forandre uttrykket til boken og persepsjonen av den. Det vil sette tanker i hodet til leserne som gjør at de må forholde seg til denne mulige virkeligheten i romanen de tidligere kunne lest som kun et litterært verk. Det skaper en usikkerhet og nysgjerrighet rundt hvorvidt det man leser faktisk har skjedd, som i de fleste tilfeller, tar vekk muligheten til å tolke og “ta i bruk” den litterære teksten slik man selv skulle ønske. Bevisstgjøringen på at karakterer i et verk er basert/inspirert av levende modeller, har muligheten til å forandre leseropplevelsen av et verk, men spørsmålet er hvor mange tilfeller begrepet levende modell rommer. For hvem er det som bestemmer hva som definerer en levende modell? Vil man automatisk bli tildelt denne tittelen om man føler seg gjenkjennbar, eller må forfatter først bekrefte likheten mellom karakter og menneske?

Hva som definerer en levende modell er usikkert, men selve begrepet ble hentet fra billedkunsten. I mange tilfeller har også forfattere bekreftet at en karakter er inspirert av et menneske fra deres virkelige liv, men også av andre mennesker. Karakterene som er inspirert av levende modeller er altså ikke nødvendigvis en komplett speiling av det virkelige mennesket. Når man tenker på hva en karakter inspirert av en levende modell er, er det også viktig å ta i betraktning hva en forfatter har mulighet til når han/hun skriver, og ta hensyn til hvorvidt det er sannsynlig at de klarer og ønsker å danne en karakter som skal være tro til den levende modellen. Dette berører et grunnleggende spørsmål i litteraturhistorien, om det er mulig å skrive ut en virkelighet.

Rundt år 300 f.Kr. introduserte Platon begrepet mimesis, som omhandler litteraturens etterlignelse av virkeligheten. Platon mente at mye diktning bare var en etterligning av

virkeligheten, og at disse verkene ikke var av kvalitet. Aristoteles tok opp dette begrepet igjen i sitt verk *Poetikken* (340 f. Kr.). Aristoteles forklarte mimesis som litteraturens avhengighet av en virkelighet å etterligne, men at litteraturen aldri kunne være en reproduksjon av virkeligheten. Han mente, at forfatteren har tilgang til en virkelighet annerledes enn den som eksisterer. Han uttrykte at diktningen må stå i et bestemt forhold til virkeligheten, men må aldri være en reproduksjon av virkeligheten. Virkelighetslitteratur, kanskje mer enn andre sjangre, tar i bruk mimesis. I verkene er det partier og karakterer som etterligner eller speiler hendelser og mennesker fra virkeligheten, forfatterne beveger seg på en tynn line mellom virkelighet og fiksjon, men ifølge Aristoteles har de ikke muligheten til å reprodusere virkeligheten. Dette viser hvor langt tilbake problematikken rundt forholdet mellom litteratur og virkelighet strekker seg. (Bøe, 2018) (Lothe, Refsum & Solberg, 2007, s. 140)

Mimesis er et relevant begrep i denne debatten, fordi det bygger på at litteraturen ikke kan reprodusere virkeligheten, men etterligne. Det kan tenkes at idet et verk etterligner virkeligheten på en realistisk og nær måte vil levende modeller føle at forfatteren prøver å reprodusere eller skrive ut virkelige hendelser slik de var. Og dette kan lede til uenigheter og konflikt fordi slik virkeligheten er skrevet i verket ikke stemmer overens med de levende modellenes forståelse av virkeligheten slik den var.

En karakter som er basert på en levende modell vil kanskje oppleves som en speiling av det virkelige menneske, til tross for at Aristoteles og mange etter ham har uttrykket at litteraturen ikke kan reprodusere eller speile virkeligheten korrekt, men har heller tilgang på en annen virkelighet. Med tanke på dette blir det relevant å bringe inn Lacans teori om speilstadiet. Lacan utarbeidet en psykoanalytisk teori der han tok utgangspunkt i et barns første møte med speilet som første opplevelse av å se selv. Ifølge teorien speilstadiet vil møte med sitt eget speilbilde, styrke egoet og subjektiviteten. Senere mener Lacan at mennesker identifiserer seg selv via relasjon til andre. Han mener at ønsket om å se seg selv slik andre ser en, og handlingene drevet av det ønsket styrker egoet og skaper en sterk subjektivitets følelse hos mennesket, og leder til en tanke om at andres tilbakemeldinger er viktig for hvordan man oppfatter seg selv. (Saue, 2012, s. 25)

Om man tar dette i betraktning når man ser på levende modeller, kan man tenke at det å lese en bok der man føler seg gjenkjennelig i en av karakterene, vil styrke leseren sitt ego. Som igjen kan lede til en sterkere følelse av gjenkjennelighet.

1. 2. Etterforskende kritikk

I den komplekse debatten om virkelighetslitteratur er det en tredje part, utenom levende modeller og forfattere, som spiller en betydelig rolle i hvordan debatten har utspilt seg, og det er viktig å diskutere hvilken makt og hvilket ansvar de har i debatten. Dette er litteraturkritikerne. Litteraturkritikere har naturligvis blandet seg inn i debatten, i og med at dette er en litteraturdebatt, og det er de i samarbeid med utallige aviser som informerer offentligheten om debattens utvikling. Hvilken rolle en kritiker spiller i de forskjellige debattene varierer, men i noen av debattene skaper oppførselen til kritikerne reaksjoner fra flere.

I 2016 kom Vigdis Hjorth ut med romanen *Arv og Miljø* (2016). Like etter boken var publisert, ble det publisert en artikkel i *Aftenposten* der en anerkjent litteraturkritiker ved navn Ingunn Økland påpekte et bilde som var beskrevet i boken. Fotoet på seremoniprogrammet til hovedkarakterens fars bisettelse. Hun viste så til bildet som ble brukt på Hjorth sin fars bisettelse, og det var en betydelig likhet mellom de to bildene.

Det groveste overtrampet ligger i bruken av seremoniprogrammet fra bisettelsen av forfatterens far. Her siterer hun ikke direkte, men gjengir og raljerer over et kjærlighetsdikt moren har skrevet til sin ektemann gjennom et langt liv. Hvis noen fremdeles skulle være i tvil om at faren identifiseres, så skildrer hun for sikkerhets skyld programmets foto av ham. (Økland, 2016).

I artikkelen påpekte Økland alle partiene i romanen som lignet Vigdis Hjorth sin virkelighet, og konkluderte med at Hjorth sin roman er svært problematisk, på grunn av lite fiksjon og hovedkarakterens voldtektsanklagelse mot faren. "I *Arv og miljø* av Vigdis Hjorth har de fleste karakterene oppdiktede navn. Historien er filtrert gjennom en subjektiv fortellerstemme. Men fiksjonaliseringen ser faktisk ut til å stanse der." (Økland, 2016)

Er det rett av *Aftenposten* å faktasjekke en roman, etter at forfatteren har uttrykt at hun tar utgangspunkt i ting hun har opplevd, men ønsker at verket skal leses som fiksjon? Det er forståelig at *Aftenposten* forvirres over hvilken leserkontrakt de skal forholde seg til, når

forfatterne beveger seg i en gråson mellom fiksjon og virkelighet. Men om man ønsker å bevare og kjempe for etikk i litteraturen, må man selv handle etisk. Og om man mener det å utlevere, eller bruke mennesker og hendelser fra virkeligheten og vise til offentligheten er å handle uetisk, er *Aftenposten* skyldige. For på hvilken måte kan det å lekke ut et ekte seremoniprogram i forbindelse med et verk som betegner seg som roman rettferdiggjøres? “*Aftenposten* mener selv det var for å avdekke en sannhet, og dermed vise til at det finnes potensielle ofre for identifisering i verket, og at dette er galt. “*Aftenposten* anfører potensielle ofre for identifisering som sitt etiske hensyn.” (Farsethås, 2016)

Det er imidlertid *Aftenposten* selv som avdekker virkelighet i romanen, og dermed “avslører” de potensielle levende modellene. Det er vanskelig å forstå hva *Aftenposten* prøvde å oppnå. Enten ville de avdekket at hendelsene i romanen har hendt i virkeligheten, og at hovedkarakter, Bergljot, i virkeligheten er Hjorth. Da ville de ha brukt enormt mye ressurser og tid på å avdekke en overgrepssituasjon, som er et privatforhold, hvertfall i den situasjonen der ofre ikke har laget en offisiell anklagelse selv. Et annet mulig utfall er at de avdekket at hendelsene i romanen ikke samsvarer med virkeligheten. Dette ville skapt reaksjoner hos lesere, og en opplevelse av at Hjorth har løyet om en alvorlig situasjon, men hva vil man oppnå annet enn å avdekke at den anklagen karakteren i boken hadde, som de anklaget Hjorth for å ha i virkeligheten var en feil anklagelse. Det siste alternativet er at de ville oppdaget at noe er basert på virkelige hendelser og noe oppdiktet, da ville de bare avdekket at Hjorth har skrevet en roman der hun gjør nettopp det hun sa hun hadde gjort.

Øklands behandling av *Arv og Miljø* (2016), er et godt eksempel på flere tilfeller i debatten, der litteraturkritikere har fungert som etterforskere.

I 2018 ble det skrevet en doktoravhandling om Karl Ove Knausgårds *Min Kamp bind 6*. Doktoravhandlingen ble skrevet av Kjersti Aarstein 18. november, like etter avhandlingen var godkjent av Universitetet i Bergen, publiserte Ingunn Økland en artikkel i *Aftenposten* der hun anklaget Aarstein for å ha hevdet at hun avdekket reell kriminalitet i Knausgårds *Min Kamp bind 6* (2011). (Økland, 2018) Ironien i Øklands anklagelse mot Aarstein er at hun selv, i likhet med det hun anklager Aarstein for, har hevdet å avdekke reell kriminalitet idet hun skrev at *Arv og Miljø* (2016) sin fiksjonalisering ser ut til å stoppe etter oppdiktete navn og en subjektiv fortellerstemme.

21. november 2018 svarte Aarstein på Øklands artikkel “Jeg hevder på ingen måte å ha avdekket ‘reell kriminalitet’, slik Ingunn Økland påstår.” (Aarstein, 2018) Aarstein skriver i artikkelen at Økland forsøker å skyve kritikken hun mottok etter etterforskningen rundt *Arv og Miljø* i 2016, over på Aarstein. Aarstein hevder derimot at hun aldri ønsket å avdekke reell kriminalitet, men analyserte teksten som den er uten videre etterforskning, og det var slik hun kom frem til den problematiske tolkningen av karakteren Knausgårds skjulte mord anklage mot sin onkel.

Det finnes flere tilfeller der litteraturkritikere har spilt en kritisk rolle i å avdekke virkelighet i romaner. En kritikers oppgave er å vurdere et verks kvalitet og med denne jobben må selvfølgelig også etiske grensetilfeller tas i betraktning, men når det er kritikerne selv som avslører private detaljer, og raljerer i dem med langstrakte tolkninger er det viktig å stille spørsmål til avisens egne litterære metode. (Farsethås, 2016)

1. 3. Etiske refleksjoner og juss

Debatten er vanskelig å forholde seg til nettopp fordi den handler om mennesker som føler seg utlevert og urettferdig behandlet. Dette er spesielt følsomt og viktig å ta hensyn til i de situasjonene der romanene tar for seg store, kontroversielle temaer som voldtekt: *Arv og Miljø* (2016) og *Elsken* (2018), krig: *Dette livet eller det neste* (2017), og komplekse familiesituasjoner: *Min Kamp* (2009-2011). Frykten for at andre skal kjenne deg igjen og tro på det som blir skrevet i romanen, er en reell og ubehagelig følelse som mange opplever. Og noen av disse velger å uttrykke urettferdigheten de opplever i aviser.

Marianne Bang Hansen som var antatt levende modell i Geir Gulliksens *Historien om et ekteskap* (2015), deltok i *Debatten* på NRK, der virkelighetslitteraturen og debatten rundt ble diskutert. Hun snakket om følelsen man får i det man leser et verk der man kjenner seg igjen i historien. Hun uttrykket at det verste ved den opplevelsen er at det handler om private ting, og selv om mye er satt inn i et fiktivt univers er det så mye man kjenner seg igjen i, og dette leder til følelsen av utlevering og overskridelse av det private liv. Hun sier at om det ikke var for at så mange av de rundt henne også kjente henne igjen i en karakter hadde hun, muligens ikke skrevet en kronikk. Hun avveide spørsmålet om hevn, og sa at hun mener det var viktig for henne å reagere fordi hun ville understreke viktigheten ved å ha en debatt om etikk, om

hva som er greit og hva som ikke er greit i litteraturen. NRK-debatten tok for seg mange synsvinkler og viktige instanser i debatten, og Marianne Bang Hansen stilte et sentralt spørsmål: Hva med etiske refleksjoner? Hva slags vurderinger ligger til grunn når man velger å ta i bruk egne erfaringer i et litterært verk? (NRK, 2016, 19:30)

For å drøfte behovet for etiske refleksjoner må man forholde seg til forlagenes ansvar i debatten. Det er slik at alle forlag er pålagt å foreta etiske vurderinger, når man jobber med et virkelighetslitterært verk. Disse etiske refleksjonene er basert på samtaler mellom forfatter og forlag, og dermed også et tillitsforhold mellom disse. Det er, i de fleste tilfeller, forfatteren selv som må ta opp om det er fare for en etisk overtrampning i et verk. Med dette ansvaret kommer også en form for makt, fordi forfatteren har makten til å si at dette vil være utleverende, og dermed forandre eller tilsløre teksten, men forfatteren har også makten til å ikke si noe om at et verk er inspirert av virkelige mennesker eller hendelser, og da vil heller ingen andre stille spørsmål til det. Kristenn Einarsson som er administrerende direktør i Forleggerforeningen publiserte en artikkel i *Aftenposten* etter spørsmål om forlagets etiske vurderinger i forhold til publiseringen av et verk, der dette kan bli problematisk.

I Forleggerforeningen har vi et ytringsfrihetsutvalg som arbeider med utgangspunkt i notatet Ytringsfrihet, ansvar og etikk. Om etikk heter det: «Som forvalter av andres ytringer vil et forlag bli stilt overfor etiske avgjørelser som kan få følger for forfatteren, omtalte parter og andre berørte. (Einarsson, 2017)

Forlagene har altså tatt stilling til, både, juridiske og etiske grensefelt i forhold til utgivelsen av et verk, og ifølge Trygve Åslund (forlagssjef i Aschehoug) kan ikke forlagets etiske vurderinger “begrense romankunsten, for det ville være å vinge klippe litteraturen.” (Åslund, 2016) Ifølge ham er romanen en utfordrende form, og peker til historien for å si at mennesker har alltid kjent seg igjen og forarget seg over romanen, men han mener ikke det er riktig å foreta etiske refleksjoner som et intervju av forfatteren om forfatterens privatliv. Er det slik at det ville begrenset litteraturen å innføre strengere etiske refleksjoner? Og hvordan skulle disse refleksjonene gjennomføres i praksis?

Etter *Elsken* (2018) ble gitt ut publiserte *Aftenposten* artikkel skrevet av Økland, der de viste til en voldtektsanklagelse mot Espedal, og gikk hardt ut mot både forfatter og forlag for utlevering av en levende modell. Kari Maarstein (Sjefsredaktør for norsk skjønnlitteratur, Gyldendal Norsk) svarte i en artikkel der hun skrev at forlaget hadde hatt samtaler med

Espedal om levende modeller, men han hadde ikke nevnt at partiet med voldtektsanklagelsen var basert på sann historie. Hun underbygget dette ved å vise til en artikkel skrevet av Espedal der han sa at han ikke nevnte noe til forlaget om personlige opplevelser med voldtektsanklagelse. Senere stilte hun spørsmål til hvordan forlaget kunne gjennomført grundigere refleksjoner, når forfatteren ikke ga hint til etisk problematikk. (Maarstein, 2018) I noen tilfeller får levende modeller tilsendt manus, men det er svært lite de kan gjøre med det når det er mottatt ifølge advokat Hans Marius Graasvold. Debatten tar for seg såpass alvorlige temaer at jussen involveres, og flere levende modeller ønsker å gå til retten på bakgrunn av brudd på loven “Krenkelse av privatlivets fred”. (Straffeloven, 2005, § 267) Hans Marius Graasvold deltok også på NRK Debatten, han har møtt på mange som har innvendinger til utgivelsen av et verk. Han sa at det rådet han som oftest gir er “les gjennom manus, forbered deg på den diskusjonen som kommer. Ikke gå til retten.” (NRK, 2016, 25:40) Han sa videre at han opplever, at fra både forlag og forfatterens side er det et enormt fokus på forfatteren og kunsten, og ikke interesse for individene som føler seg krenket eller utlevert. Og med dette kommer man tilbake til det sentrale fokuset i debatten; kunsten versus virkeligheten.

1. 4. Virkelighetslitteratur eller sann-litteratur?

Det virker som at uansett hvilken vinkel man drøfter debatten fra er det alltid et fenomen eller begrep man møter på, det er sannhet. I bunn og grunn er dette som en slags bøyg, jeg ikke kan gå utenom å forholde meg til. For hva er sannhet? Finnes det en sannhet som tilhører virkeligheten og en litterær sannhet, og isåfall er den ene mer verdifull enn den andre?

Sannhet i seg selv oppleves både som subjektivt og objektivt. Fra gammelt av har begrepet sannhet og hva det rommer blitt diskutert av utallige filosofer. Sannhetsbegrepet deles ofte inn i to kategorier; empirisk sannhet, som er basert på subjektiv erfaring, og logisk sannhet, som er avhengig av et etterprøvbart faktagrunnlag. (Holmen, 2019) Men hva med en tredje kategori? Den litterære eller kunstneriske sannhet?

Det å besvare det spørsmålet ville tatt flere år med filosofering og drøfting, men jeg skal forsøke å nærme meg spørsmålet ved å undersøke forfatteres forhold til tekst, og deres litterære metode. I tillegg til å trekke inn lesernes undervurderte rolle i debatten. Jeg skal se på hva to forfattere sier om å skrive, dette er Knausgård og Espedal.

I boken *Grenseverdier* intervjuet Ane Farsethås Karl Ove Knausgård om hans forfatterskap, og litterære metode. I et landskap der sannhet kun finnes i to kategorier, beveger Knausgård seg definitivt over til det empiriske i sitt forfatterskap.

Det som gjorde at jeg ble i stand til å skrive skjønnlitterært i det hele tatt, var at jeg på et tidspunkt skjønnte hvordan det å bruke et jeg til å betrakte ting kunne åpne opp for noe man ikke visste fra før - og at det som blir resultat når dette jeg-et blir konfrontert med noe utenfor seg selv, er noe annet enn det som fantes der fra før. Det viktige var at jeg-et ikke var meg, men et litterært jeg. Det skjønnlitterære jeg-et står mye friere i forhold til opphavspersonen - det jeg-et står ikke til rett for meg. Å finne det jeg-et var helt avgjørende for min skrivning. (Farsethås, 2018, s. 74)

Han forklarer at før han kunne begynne å skrive slik han ønsket måtte han finne jeg-et, og distansere seg fra jeg-et ved å plassere det i det litterære. Jeg-et var altså ikke lenger tilhørende den virkeligheten der den empiriske sannheten finner sted, men tatt opp til noe høyere, der erfaringer fortsatt er en form for sannhet, men den Knausgård vi møter i virkeligheten hadde en avstand fra det litterære jeg-et som bar på hans erfaringer og oppfatninger.

Måten Knausgård snakker om hans skrivning og litterære metode viser at det er et komplekst forhold. For ham er det ikke det samme som å skrive en dagbok der du selv er jeg-et i teksten, men et arbeid der både språket og formen blir en del av noe utenfor deg selv.

I en podcast med Hallgeir Opedal snakket Tomas Espedal om sin skrivning. Han beskrev søvn, nyheter, mørket og alkohol som kilder til skrivingen, som hjelpemidler eller blokader.

Jeg begynner å jobbe mandag, og forbereder at jeg skal sitte å jobbe om kvelden, det gjør jeg hver dag i uken, også på fredag, men med et unntak for på fredag vet jeg at jeg skal drikke, men jeg skal jobbe. Klokken ni sier jeg nå er det helg, så åpner jeg en vinflaske, så fortsetter jeg å skrive. Så skriver jeg helt verdiløse ting, men jeg skriver. Så blir jeg full, går og legger meg så gjør jeg det samme lørdag, og søndag er dagen jeg skal komme meg til mandag. Og dette er en fin arbeidsrutine. (Monkberry, 2016)

Espedal har en mer kroppslig eller konkret tilnærming til skrivingen enn det man får inntrykk av at Knausgård har. Han går til verks som en arbeider, en håndtverksmann.

Håndarbeid, håndverk, en maler, penselstrøket håndens bevegelse, sånn er skrivning for meg også. Jeg hater å sitte å se inn i en skjerm, jeg hater det. Jeg elsker lyden av skrivemaskin. Det er min industri og min produksjon at jeg trykker bokstaver på et hvitt ark, det er arbeid, lyden av mekanikk. --hvis du skriver en feil på computer kan

du operere som en kirurg. Hvis jeg har skrevet en dårlig setning gidder ikke jeg å skrive den fire ganger. --det er veldig arbeidskrevende.---nei, nei, nei jeg blir aldri lei språket. (Monkberry, 2016)

I et intervju med Henning H. Bergsvåg fra Bergens offentlig Bibliotek snakket Espedal om ærligheten, og nakenheten ved dagbøker, og lengter etter bøker som beveger seg så tett på det *ekte*. Espedal beveger seg også mot denne empiriske sannheten, og i likhet med Aristoteles sier han at en bok allikevel aldri kan *være* virkeligheten. For språket vil alltid innebære en forkledning.

Livet er vel alltid til stede i skriften. Dagboken er personlig, den gir mye. Dagbokformen og essayet har høy vanskelighetsgrad. Det er en stor utfordring. Jeg har hatt mange store leseopplevelser i dagboksjangeren. For eksempel Olav Bulls *Ekko og regnbue*. La oss ta steget inn! La oss få se det som ikke er bok! Notater, løsrevne setninger. Det er en mulighet til å være fullstendig ærlig, naken. Det nakne hjertet, som Baudelaire ville kalle dagbøkene sine. Men språket vil alltid innebære en forkledning. Hjertet vil alltid være kledd i språk. (Bergsvåg, 2018)

Som nevnt introduserte Poul Behrendt begrepet dobbeltkontrakten, der han kritiserte samtidsforfattere for å drive narrespill med leserne. Han hevdet at hoppingen mellom å si at det er basert på virkelighet og at det skal leses som fiksjon var en del av dette narrespillet. Men må den ene utelukke den andre? De to forfatterne litterære metode, vist ved sitater, er å legge seg tett opp mot virkeligheten. Da de snakket om sin litterære metode sa de ikke at det involverte leserne, men at det handler om selve skrivingen av et verk. At det omhandlet hvordan man kan skrive et verk som er sant, eller rettere sagt riktig for forfatteren selv. Ingen av disse har noen gang hevdet at det skal leses som noe annet enn fiksjon; leserne er ikke en del av denne virkelige virkeligheten, så hvorfor skal de bry seg om den? Det handler om at ved at forfatterne selv beveger seg tett på sin egen virkelighet og bruker seg selv som filter får de muligheten til å skrive noe som kan leses fiktivt men allikevel åpne opp for lesernes gjenkjennelighet og virkelighet, nettopp fordi forfatterne turte å gjøre dette.

Den metoden oppstod fordi jeg skulle skrive om meg selv, og siden det er det vi vet mest om av alt, var det viktig å unngå de faste versjonene, de identitetsskapende strengene av minner som vi alle har og forstår oss selv i forhold til, og istedenfor søke den kompleksiteten som finnes under selvinnsikten og selvbildet, og som bare kan forløses om man ikke tenker på hvordan det man tenker og føler, hvordan det ser ut, hvem jeg blir da. Den formen gjorde det mulig å se hvor tett sammenvevd jeg-et og vi-et, hvordan språket, kulturen og de kollektive forestillingene flommer gjennom oss,

hvor felles selv de mest ensomme og hemmelige følelsene er. Det hadde jeg ikke sett før, og ikke tenkt meg da jeg begynte å skrive. for da var tanken å skrive om det aller mest private, det aller mest egne, mens de denne formen gjorde det mulig å si, altså til sist handlet det om det motsatte. (Knausgård, 2018, s. 33-34)

Det er også forskjell på litterær kvalitet. Det er ikke slik at alle kan skrive en bok om livet sitt og kalle det en roman, og dermed vil det bli en suksess. Å skrive er en kunst, å klare å forme språk, inn i en verden der handling og ord og setninger skaper rom for gjenkjennelighet, følelser, forståelse og kanskje en tredje form for sannhet. Knausgård sa i et intervju med Espedal på en dansk litteratur festival, at han skriver av nød, fordi han ikke kan noe annet. Og at han tenker at det er det samme for Espedal, at man kan ikke bestemme seg for å gå en vei, man kan bare gå den ene veien. (Louisiana channel, 2016, 19:17) Det er vanskelig å begripe hva det er å være forfatter og hvordan det er å skrive, men om det Knausgård sier er sant kan det forstås som en sterk uforståelig kraft som gjør at forfattere må skrive, og må følge en egen litterær metode som er riktig for dem.

Etter denne drøftingen vil jeg konkludere med at litteratur generelt er vanskelig å forstå, men som for forfatterne har en egen form for sannhet eller et eget rom, som på sett og vis lever sitt eget liv. Som en dimensjon langt fra vår egen virkelighet, og allikevel så tett tilknyttet til våre egne liv.

Til nå har jeg bare tatt stilling til litteraturen fra forfatterne, kritikerne og de levende modellenes side, og det er en essensiell part som mange involvert i debatten har glemt. Dette er leserne. De leserne som ikke kjenner til virkeligheten som ble brukt som inspirasjonskilde eller filter, men som kjøper eller låner bøkene, leser dem fra første til siste side og bærer sin egen erfaring av å ha lest et verk videre. Disse leserne blir ansett som ekstremt viktige i nesten alle grener av den litterære verden, men akkurat i denne debatten har de liksom forsvunnet, eller blitt gjemt bak et slør, som om stemmen deres ikke er relevant eller viktig fordi de ikke tilhører denne "virkeligheten". Men er det ikke nettopp denne virkeligheten i forhold til litteraturen vi ønsker å se på? Da må vi høre på menneskene, leserne som faktisk leser denne litterære verdenen, og kun den.

1. 5. Virkelighetslengsel, en tendens i samtiden?

Vi er inne i en tid der virkelighetsnære verk anvender virkeligheten på en direkte måte, slik man så i *Min Kamp* (2009-2011), der ekte navn og adresser ble nevnt i romanen. Og det er ikke bare i litteraturen man ser virkelighetsnære tendenser. TV, kunst og sosiale medier viser alle et stort fokus på at alt skal være virkelighetsnært og rått. Og i samfunnet har en interesse for “ærlighet” og ekte mennesker med ekte historier vokst frem betydelig de siste årene. Journalister stiller spørsmål til hva som er sant i bøker og filmer, og forfattere og skuespillere sine personlige liv ettertraktes. Er dette bare et resultat av teknologiens utvikling, eller er det en tendens i vår samtid? Og i så fall er ikke virkelighetslitteraturen bare et resultat av tendenser i samfunnet?

Det er vanskelig å analysere samtidens tendenser, fordi ting utvikles og forandrer seg hele tiden og man kan ikke vite hva som vil bli stående som tendenser for vår tid. Det eneste man kan vite er hvilke trender som beveger samfunnet. Vår verden har hatt en hurtig utviklingen når det kommer til åpenhet rundt sosiale forhold som kroppsbilde og identitet. I tillegg har teknologien skapt plattformer der enkeltmennesker skriver og publiserer innlegg og bilder om sine privatliv, og folk følger aktivt med. Blogger og realityshows blir aktivt fulgt av både ungdom og voksne, og serier som *SKAM* setter fokus på hvordan den virkelige hverdagen til en ungdom er. Det er ikke bare det at handlingen dreier seg om mange realistiske hendelser og vanlig ungdom sine liv, men også at den finner sted i vår samtid, og episodene finner sted på samme tid, ja til og med dager, de blir publisert. I tillegg til dette ble det publisert meldinger og poster på sosiale medier til karakterene i serien mellom hver episode. *SKAM* er så realistisk og tett knyttet opp mot vår egen tid at det er som om det skjer i virkeligheten og karakterene er virkelige mennesker. *SKAM* legger opp til en følelse av at det er reality tv, ved hjelp av meldinger og annet. Det som imidlertid gjør at *SKAM* er relevant for denne ideen om en virkelighetslengsel er at det er kunst som velger å legge seg så tett opp mot virkeligheten, istedenfor å skape et idealistisk fiktivt univers. Hvorfor velger litteratur, tv og kunst å etterligne virkeligheten på en så realistisk måte? Svaret kan være en virkelighetslengsel i samfunnet.

Det finnes utallige eksempler på samtidskunstens virkelighetsnære tendens, spørsmålet er om kunsten påvirkes av en grunnleggende følelse eller felles ide i samfunnet.

Kunst og kunstnere har opp gjennom tiden skapt kunstverk som står som resultat av tidens tendenser. På mange måter kan kunstnere og forfattere anses som talerør for sin egen samtid. Som nevnt tidligere sa Knausgård “Jeg skriver av nød. Fordi jeg ikke kan noe annet. Man kan ikke bestemme seg for å gå dit, man kan bare gå dit.” (Louisiana channel, 2016, 19:17) Dette behovet, eller draget etter å skrive om visse følelser kan tenkes å være et grunnleggende behov som finnes i samfunnet, om dette er sant kan man konkludere at Knausgård skrev en bok, som var så tett på virkeligheten, en hybrid av virkelighet tildekket med tittelen roman, nettopp som et resultat av at tiden/samfunnet hadde et behov for det. Om man tar utgangspunkt i dette, blir etterspørselen etter strengere etiske retningslinjer for litteraturen komplisert, fordi det muligens setter hinder for at samtidens tendenser/behov slipper til syne. Allikevel er dette ikke en konklusjon man kan trekke helt uten videre. Begrepet *zeitgeist* (tidsånd) betegner tendenser i en æra. “Det intellektuelle og kulturelle klimaet i en æra.” (“Zeitgeist”, 2017). Om virkelighetslengsel er en tendens i vår samtid ville dette vært en del av tidsånden, men som skrevet tidligere, er det vanskelig å analysere tendenser i samtiden.

1. 6. En avrundning

Hvorvidt samfunnet har påvirket samtidslitteraturen eller litteraturen har påvirket samfunnet kan man ikke svare på, men det vi vet er at dette er en ny og viktig periode i den norske litteraturhistorien. Forfattere beveger seg i gråsonene mellom fiksjon og virkelighet, og skjønnlitteratur og prosa. Og de løse grensene ved det norske sjangrerskille blir tydeliggjort. Som en etterfølge av dette strømmer kritikere, levende modeller og offentligheten inn med nye spørsmål til skjønnlitteraturens frihet i forhold til virkelighetens grenser. Som Espedal sa i et foredrag på Litteraturhuset i Bergen:

Det som akkurat nå preger lesningen, fordi det er et klima for det, er en etisk lesning. Og det er jo også litteraturen medskyldig i. På en måte er det uunngåelig for litteraturen har utfordret de grensene. Den diskusjonen bør komme, men så må man ikke glemme den nyanserte lesningen etter hvert. (Haagensen & Aasarød, 2018)

Det vår samtidslitteratur viser oss er at det er et ønske hos forfattere om å åpne opp grensene, og om det ikke skjedde nå, ville det nok skjedd senere. Debatten følger etter, og det skal den,

for det er nettopp når grenser blir dyttet på at rommet for diskusjon om en ny litteratur, og nye grenseverdier åpner seg. (Farsethås, 2018)

Debatten om estetikk versus etikk må til, men da må alle parter involveres, slik at konklusjoner rundt utlevering av mennesker, forfatteres ytringsfrihet og en litterær sannhet som berører både leser og forfatter, trekkes fra en nyansert diskusjon.

2. FORFATTEREN OG DEN LEVENDE MODELLENS ANSIKT

-Levinas' fundamental etikk i debatten

“Ansiktet er selv et værende, unikt, uerstattelig, knyttet til den Annen, men med bud om hva jeg har å gjøre i verden: å være ansvarlig for den Annen.” (Aarnes, 1998, s. 135)

Etikk er et stort filosofisk saksfelt, og det finnes utallige etikk-teorier utarbeidet av forskjellige filosofer. Altså finnes det ulike måter å se hva etikk er og hvordan etikken opererer. I en debatt der etikk er sentralt, er det viktig å gjennomføre en vurdering av hva man velger å se på etikk som. Jeg ønsker å ta utgangspunkt i en bestemt etikk-teori og anvende denne som en teoretisk referanse i drøftingen min av debatten. Da vil jeg bruke Levinas' fundamentaletikk.

Emmanuel Levinas var en jødisk, fransk filosof, opprinnelig fra Litauen, som publiserte mange verk i etterkant av Holocaust. Han kritiserte den tidligere vestlige tenkningen, for å alltid starte med selvet. Han mente dette skapte en ide om at alle de *andre* bare eksisterer som gjenkjennelighet for selvet, selvet har alltid definert de andre. Levinas er mest kjent for sin senere filosofi, fundamentaletikken. Han var inspirert av Heidegger sin fundamentalontologi, der Heidegger ønsket å gå tilbake til den før-sokratiske forståelsen av væren og eksistens. Levinas argumenterte for at etikken er grunnlaget for all filosofi og for væren, dermed valgte han å kalle sin etikk filosofi for *fundamentaletikken* som en referanse til Heidegger (Aarnes, 1998, s. 135). Fundamentaletikken svarer på, og handler om hva jeg, fundamentalt, har å *gjøre* i verden, ikke *hvordan* jeg er i verden. Fundamentaletikken til Levinas baserer seg, i stor grad, på fenomenet om den Annens ansikt. Det er det etiske fenomenet og begrepet den Annens ansikt, jeg vil redegjøre for, og forsøke å anvende i min oppgave.

Det som gjør meg til menneske, er ikke det jeg gjør, men det som gjøres med meg, ved den tale som stammer fra sårbarheten, nakenheten, hudløsheten i den Annens

ansikt. Humanismen har på sett og vis skiftet eier, den er ikke lenger noe jeg har eller ikke har, det er den Annens humanisme, den Annens humanitet. (Aarnes, 1998, s. 136)

Før Levinas tenkte man i den vestlige metafysiske tradisjon at det var en betydelig sammenheng mellom fornuft og etikk. Filosofer som Hume og Heidegger tenkte at på det planet der fornuften erkjenner hvordan det *er* å være, følger etikken etter med innsikt om hvordan det *burde* være. Levinas derimot, mente at både fornuften og erkjennelsen har sin grunn i etikken (fundamentaletikken). Ifølge Levinas oppstår etikken i et forhold før erkjennelsen. Før viten er det et pålagt, primalt bånd mellom mennesker, der alle har et instinkt: å stå til ansvar for den andre. Levinas uttrykker at det er gjennom ansiktet og spesifikt blikket til den Annen, dette ansvaret kaller på deg. (Aarnes, 1998, s. 135).

Espedal skrev i sin bok *Året* (2016) om ansiktet som en inngangsport til forelskelse: “Jeg la ikke merke til ansiktet-- før hun en dag satte opp håret med hårnåler: Det var den dagen jeg ble forelsket i henne.” (Espedal, 2016, s. 33) Kan man ikke si at forelskelse er å tre inn i etikken, i ansvaret overfor den Annens liv. I så fall vil også Espedal beskrive ansiktet som inngangen til et etisk forhold med den Annen.

Et eksempel på etikken og den Annens ansikt som Levinas har trukket frem i flere av sine bøker, er historien om Kain og Abel:

Og Herren sa til Kain: Hvorfor er du harm, og hvorfor ser du ned? Hvis du vil gjøre det gode, kan du se opp, men hvis du ikke vil gjøre det gode, ligger synden klar ved døren. Den ønsker makt over deg, men du skal herske over den. (1 Mos 4,6)

Før Kain myrder sin bror vender han ansiktet vekk fra Gud. I et intervju med Asbjørn Aarnes sa Levinas “Å elske Gud er å elske den Annen.” (Aarnes, 1996, s.)

Kain går vekk fra etikken og ansvaret som viser seg i ansiktet. Når han kommer tilbake til Gud spør Gud “Hvor er din bror Abel?» Kain svarer: «Jeg vet ikke. Er jeg min brors vokter?» (1 Mos 4,9)

Da sa Herren: «Hva har du gjort? Din brors blod roper til meg fra jorden. Forbannet er du! Nå skal du være bannlyst fra den jorden som åpnet munnen og tok imot din brors blod fra din hånd. Når du dyrker åkeren, skal den ikke lenger gi deg av sin rikdom. Fredløs og flyktning skal du være på jorden. (1 Mos 4,10)

Senere våkner Kain og blir bevisst sin forbrytelse. Ifølge Levinas trer han, igjen, inn i etikken der alle er sin brors vokter. Levinas ber oss ikke å vende ansiktet vekk, men møte den andres ansikt og blikk. Han ber oss ikke lete etter det fenomenologiske, som kan gjenkjennes, men det som er uforståelig hos den Annen er det vi skal se i ansiktet. I dette andre ser vi døden, og det uendelige. Og vi vekkes som i en etisk fordring. Vi blir vekket slik som Kain, men før brodermordet finner sted. (Tønseth, 1997)

Har forfattere som Knausgård, Espedal og Hjorth i likhet med Kain vendt ansiktet vekk og trådt ut av etikken da de skrev sine romaner? I denne delen av oppgaven vil jeg konkretisere Levinas sitt fenomen: den Annens ansikt og drøfte debatten i lys av dette.

Levinas skiller mellom det han kaller tegn og spor. Den Annens ansikt er spor, som vil si at det ikke kan tolkes på en vanlig måte, det er noe bunnløst og kan ikke forstås ved første øyekast. Skrift er tegn, det kan tolkes slik det står frem for deg, og det ligger en intensjonal mening bak det. Ifølge Levinas går tegn ut over den etiske relasjonen, når vi tolker rasjonelt befinner vi oss ikke i den etiske relasjonen med den Annen. Litteraturen består av språklige tegn. (Aarnes, 1996, s. 158)

Levinas skrev også i *Den Annens humanisme* at kunst og poesi er en del av ontologien “Kulturen og den kunstneriske skapen inngår i den ontologiske orden. De er ontologiske par excellence, de gjør forståelsen av væren mulig.” (Levinas, 1996, s. 40)

Ifølge Levinas er ontologien (Heideggers fundamentalontologi) et område separat fra etikken. Etikken er det grunnleggende, som finner sted før erkjennelse, og ontologien som baserer seg på viten om erkjennelse går utenom denne etikken. Han skrev at Kain var oppriktig da han spurte Gud om han var sin brors vokter, fordi han befant seg i ontologien og var dermed utenfor etikkens område. (Levinas, 1996, s. 205)

Ut fra de to meningene Levinas har om kunst og litteratur som er nevnt over, kan man konkludere at i Levinas øyne er kunst og litteratur, i bunn og grunn, ikke et etisk fenomen, eller et fenomen som beveger seg ut over etikken om man ønsker. Ved å anvende fenomenet: den Annens ansikt, ikke som en metafor eller idé, men som en helt konkret teori i debatten, vil man komme frem til samme konklusjon.

Forfatterne er inne i sin egen subjektivitet eller skriveprosess. Som beskrevet tidligere vil skriveprosessen variere etter forfatter, men en fellesnevner er at det er et eget arbeid, der språk, form og erkjennelse eller oppfatninger løftes opp i en tankeverden og siden føres ned på et blankt ark. Under en slik prosess møter ikke forfatterne den Annens ansikt, og de står ikke i dette ansvaret for den Annen som er selve etikkenes opphav/rom. De levende modellene møter et slags speilbilde av sitt eget ansikt i boken. Og problemet oppstår når de levende modellene tolker denne boken som ansiktet til forfatteren, som om det som står skrevet i boken er et uttrykk for forfatterens ansikt og indre, når det som egentlig er sant, ifølge Levinas, er at verket ikke beveger seg i relasjonen med den Annen og etikken, og kan dermed ikke tolkes etter disse forutsetningene.

Levinas har, i all hovedsak, et ganske pessimistisk syn på kunsten, eller for å si det rett ut: et pessimistisk syn på kunstens opphøyde plass.

“Opphøyelsen av kulturens kunstneriske aspekt angir retningen for samtidens åndsliv; og at det utover den videnskapelige forsknings arbeide er museene og teatrene - i likhet med templene tidligere - som gjør samværet med væren mulig og at poesien oppfattes som bønn.” (Levinas, 1996, s. 40)

Levinas mente at opphøyelsen av kunsten i samfunnet var det som ga retningen til åndslivet (zeitgeist). Og han mener denne opphøyelsen er et resultat av ontologien, som er utenfor etikken. Han skrev imidlertid at litteraturen har mulighet til å nærme seg den Annen og etikken, om språket brukes på en spesiell måte. “Veien til verket blir som veien til den Annen, en vandring som ikke når frem, men som forblir underveis...” (Aarnes, 1996, s. 212) Bortsett fra poesien kan ingen kunst nærme seg etikken, og litteraturen kan heller aldri befinne seg i etikken.

Ifølge Levinas sin fundamentaletikk er altså virkelighetslitteraturen utenfor etikken.

Spørsmålet er om vi skal kreve strengere etiske retningslinjer, når litteraturen befinner seg utenfor selve det etiske området?

Det er et spørsmål som er vanskelig å ta stilling til, men om man følger Levinas sin filosofi vil ikke litteraturen ha muligheten til å befinne seg i etikken, men bare nærme seg den. Om vi ber forfattere ta innover seg den Annens ansikt ber vi dem tre inn i etikken, og inn i

virkeligheten, og da kan de ikke lenger skrive litteratur. Med dette tatt i betraktning får man et nytt syn på problemstillingen i debatten. Problemet er ikke lenger at litteraturen trosser etikken, for i følge Levinas er dette “*naturlig*” eller allerede bestemt, så kanskje problemet ligger i måten litteraturen eller verket blir tolket? Kanskje man kan si at problemet ikke oppstår før lesere eller kritikere tolker et verk som en part av et møte mellom to, som en del av relasjonen til den Annens ansikt (etikken)?

PÅ TIDE MED ETISKE RETNINGSLINJER I LITTERATUREN?

-Avsluttende drøfting

I denne oppgaven har jeg forsøkt å drøfte debatten slik den ser ut i dag. Siden valgte jeg å bruke Levinas’ fundamentaletikk som teori og drøftet debatten i lys av dette. Det finnes som nevnt utallige etikk filosofier, men jeg valgte fundamentaletikken og konklusjonen min vil også ta utgangspunkt i dette.

Tittelen på denne oppgaven er “En bok eller et Ansikt?”, dette betegner et forhold mellom fiksjon og virkelighet, og mellom kunst og etikk. Og det er nettopp disse forholdene jeg har drøftet. Hvor går grensen for bruk av virkelighet i skjønnlitteratur før det blir sakprosa, og er denne todelingen av litteraturen for bastant? Bølgen av virkelighetslitterære verk er i seg selv et svar på disse spørsmålene, forfatterne tydeliggjør de løse grensene mellom sakprosa og skjønnlitteratur ved å skrive verk som ikke kan plasseres i en av de to kategoriene, eller som følger en av de to leserkontraktene. Hvor langt kan den kunstneriske ytringsfriheten strekke seg før det blir grenseoverskridende i virkeligheten? Debatten og drøftingen i denne oppgaven har vist hvor mange spørsmål til forholdet mellom litteratur og virkelighet vi enda ikke har svar på. Det finnes stødige argumenter på begge sider av saken som jeg har forsøkt å fremme mesteparten av. Det finnes ikke et satt svar på hva som er rett å gjøre. Om dette er å innføre strengere etiske retningslinjer for bruk av virkelige mennesker i skjønnlitteratur, eller om forfatternes relativt grenseløse ytringsfrihet er nødvendig for å skape sann, gjenkjennelig litteratur, står ubesvart. Og det er på grunn av alle disse nye ubesvarte spørsmålene en debatt er nødvendig. Ved å gjennomføre en debatt der man veier “verdien av grenser og verdien av å

bryte dem” (Farsethås, 2018, s. 323) opp mot hverandre vil vi skape ny litteratur, og nye grenseverdier.

“En bok eller et Ansikt?” dette er et spørsmål som burde stilles i debatten om virkelighetslitteratur: *kan litteraturen trekkes inn i virkelighetens etikk?* Oppgaven i sin helhet har besvart dette spørsmålet, ved å vise at spørsmålet i seg selv ikke kan stilles. For litteraturen beveger seg utenfor etikken der relasjonen til den Annens ansikt er selve fundamentet. Altså er boken ikke annet enn en bok, ikke annet enn kunst. Så kanskje løsningen heller enn å tvinge litteraturen inn i etikken, er å slutte å sette litteratur på en opphøyet plass, og hvertfall ikke på samme nivå eller gi det samme viktighet i samfunnet som den Annens ansikt og etikken.

BIBLIOGRAFI

Referanser

Aarstein, K. (2018, 21. november). Karl Ove Knausgårds spekulative krimplott. *Aftenposten*.

Hentet fra

<https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/m6lpmp/Karl-Ove-Knausgards-spekulativ-krimplott--Kjersti-Aarstein>

Aasarød, A. M., Haagensen, O. (2018, 23. november) – Uunngåelig lesning. *Morgenbladet*.

Hentet fra

<https://morgenbladet.no/boker/2018/11/uunngaelig-lesning>

Aftenposten. (2019, 27. mars). Solberg vil ikke beklage teaterkritikk. Hentet fra

<https://www.aftenposten.no/norge/i/Vbz0pp/Solberg-vil-ikke-beklage-teaterkritikk>

Alnes, J. H. (2019, 22. februar) Sannhet. *Store Norske Leksikon*. Hentet 27. mars 2019 fra

<https://snl.no/sannhet>

Anderssen, P. C. S. (2019, 16. mars). Hva viser egentlig “Ways of seeing”? Hentet fra

<https://www.aftenposten.no/kultur/i/7IELB8/Hva-viser-egentlig-Ways-of-Seeing>

Bøe, S. (2018, 19. oktober) Mimesis. *Store Norske Leksikon*. Hentet 26. mars 2019 fra

<https://snl.no/mimesis>

Einarsson, K. (2017, 3. november). Bokbransjen tar de etiske vurderingene på det dypeste alvor. *Aftenposten*. Hentet fra

<https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/m7d64/Bokbransjen-tar-de-etiske-vurderingene-pa-det-dypeste-alvor--Kristenn-Einarsson>

Elnan, T. S. (n.d.). (2018, 29. oktober). Forlag og forfatter får kritikk – kvinne mener hun blir

- utlevert i ny roman. *Aftenposten*. Hentet fra
<https://www.aftenposten.no/kultur/i/BJ9ElQ/Kvinne-mener-hun-blir-utlevert-i-Tomas-Espedals-nye-roman--Forlaget-burde-gatt-flere-runder>
- Espedal, T. (2016). *Året*. (u.s.): Gyldendal.
- Espedal, T. (2018). *Elsken*. (u.s.): Gyldendal.
- Farsethås, A. (2016, 30. september). Aftenpostens litterære metode. *Morgenbladet*. Hentet fra
<https://morgenbladet.no/boker/2016/09/ane-farsethas-aftenpostens-litteraere-metode>
- Farsethås, A. (2018). *Grenseverdier*. Oslo: Cappelen Damm.
- Knausgård, K. O. (2011). *Min kamp 6*. Oslo: Forlaget oktober.
- Knausgård, K. O. (2018). *Uforvarende*. Oslo: Forlaget oktober.
- Lauritzen, E. S. (2016, 12. august). En tredje leserkontrakt. *Morgenbladet*. Hentet fra
<https://morgenbladet.no/boker/2016/08/en-tredje-leserkontrakt>
- Levinas, E., & Aarnes, A. (1996). *Den Annens humanisme* (andre korrigerede utgave). Oslo: Aschehoug.
- Lévinas, E., & Aarnes, A. (1998). *Underveis mot den Annen: Essays av og om Levinas*. Oslo: Vidarforlaget.
- Lothe, J., Refsum, C. & Solberg, U. (2007). Mimesis. I *Litteraturvitenskapelig leksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Louisiana channel. (2016, 16. september). *Tomas Espedal Meets Karl Ove Knausgård*.
[Videoklipp]. Hentet fra
<https://www.youtube.com/watch?v=XEDXfSzlWMo&t=2414s>
- Marstein, K. (2018, 30. oktober). Hvordan mener Ingunn Økland at norske forlag skal faktasjekke fiksjonen? *Aftenposten*. Hentet fra
<https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/EoenqP/Hvordan-mener-Ingunn-Okland->

[at-norske-forlag-skal-faktasjekke-fiksjonen--Kari-Marstein](#)

Nettbibelen. Wirgenes, P. E. (Ansvarlig redaktør) *Mos 1 4,6 - 4,10*. Hentet fra

<https://www.bibel.no/Nettbibelen.aspx?book=GEN&chapter=4&verse=6>

NRK TV. (2016 3. november). *Virkelighetsdebatt og krenking*. [Videoklipp]. Hentet fra

<https://tv.nrk.no/serie/debatten/201611/NNFA51110316/avspiller>

Monkberry (produsent). (2016). *Podcast med Tomas Espedal*. [Lyd podcast]. Hentet fra

<https://www.cappelendamm.no/cappelendamm/podcast/bokpod/article.action?contentId=84937>

Prinos, A. M. K. (2006, 15. mai). Kontraktbrudd og karaktermord. *Aftenposten*.

Hentet fra

<https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/0G5qg/Kontraktbrudd-og-karaktermord>

Saue, A. (2012). *Subjektivitetens fødsel*. (Mastergradsavhandling, Høgskolen i Østfold).

Hentet fra

<https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/148254/Saue1.pdf?sequence=1>

Straffeloven. (2005). Krenkelse av privatlivets fred. (LOV 2005-05-20-28). Hentet fra

https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2-9#%C2%A7266

Straffesaken mot Hans Jægers “Fra Kristiania-Bohêmen”. (2018). I *Arkivverket*. Hentet fra

<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/norges-dokumentarv/straffesaken-mot-hans-jaegers-fra-kristiania-bohemmen>

Tønseth, J. (1997, 24. desember). Ut fra den andres ansikt. *Dagbladet*. Hentet fra

<https://www.dagbladet.no/kultur/ut-fra-den-andres-ansikt/65430224>

Zeitgeist. (2017). I *Wikipedia, den frie encyklopedi*. Hentet 26. mars fra

<https://no.wikipedia.org/wiki/Zeitgeist>

Økland, I. (2016, 29. september). Ingunn Økland: Vigdis Hjorths litterære metode.

Aftenposten. Hentet fra

<https://www.aftenposten.no/kultur/i/j7Kkn/Ingunn-Okland-Vigdis-Hjorths-litterare-metode>

Økland, I. (2018, 18. november). – Lumsk forskning på Min kamp. *Aftenposten*. Hentet fra

<https://www.aftenposten.no/kultur/i/0E8v9J/Lumsk-forskning-pa-Min-kamp--Ingunn-Okland>